

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

2007 SPALIO 27 d.

DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS

Nr. 210 (37)

Pastabos pačiam sau

Mirusius apverkiu

Šaukiu aš jus visus iš kapinynų,
Iš pakelės duobių ir griovių.
Iš molio, dumblo ir smėlynų
Ir iš visų mirties šventovių.

Gūdžiai skamba šios Vinco Mykoliaičio-Putino eilutės lapkričio sambrėškyje. Tai „Vivos plango, mortuos voco“, kurį pokario studentija ir inteligentai persirašinėjo ir skaitė slapčiomis. Jos nukrečia šurpu ir atrodo lyg vakar būtų parašytos. Tuskulėnų kolumbariumas, einant pro šį memorialą Vilniuje, irgi nukrečia šalčiu ne vien todėl, kad jis prižiūrimas tik priešokiais, kai aplink pasiūluojama kokių nors švenčių ar minėjimų proga. Šiokiadieniais prie jo betoninių sienų renkasi valkatos girtuokliai, geria ir daužo tuščius butelius į metalinius tvoros strypus. O aplinkui išauga šiukšlių kalnai...

Tuskulėnai – mirties zona Vilniuje. Buvusio XIX a. dvaro jaukumą mirties šalčiu užklojo XX a. bolševikinių barbarų piktdarybės: Tuskulėnuose MGB budeliai nužudė daugiau kaip 760 žmonių ir slapta užkasė buvusio dvarelį teritorijoje. Tarp nužudytųjų – vyskupas Vincentas Borisevičius, Lietuvos partizanų vadai Jonas Semaška ir Leonas Taunys. 2004 m. lapkričio 2 dieną 717 rastų egzekucijos aukų palaikai buvo palaidoti kolumbariume, kurį suprojektavo architekto V. Čekanausko grupė. Pagerbiant Tuskulėnų aukų atminimą įrengta ekspozicija Genocido aukų muziejuje, buvusioje šaudymo kameroje. Iki 2008 m. įsipareigota greta kolumbariumo, buvusio dvaro pastatuose, įrengti edukacinį-informacinį centrą, ekspozicijas, skirtas Tuskulėnų aukoms, kapaviečių tyrimams ir Tuskulėnų dvaro istorijai.

Kažin ar bus įvykdyti šie pažadai, turint galvoje, kad dėl Lukiškių aikštės, prieš kurią stūkso niūrūs buvusieji KGB rūmai, paskirties tebevyksta ginčai, nes visuomenė neturi aiškos nuomonės, o politikai tvirtos valios pasakyti; gana, statykime čia paminklą Lietuvos laisvės kovotojams, partizanams.

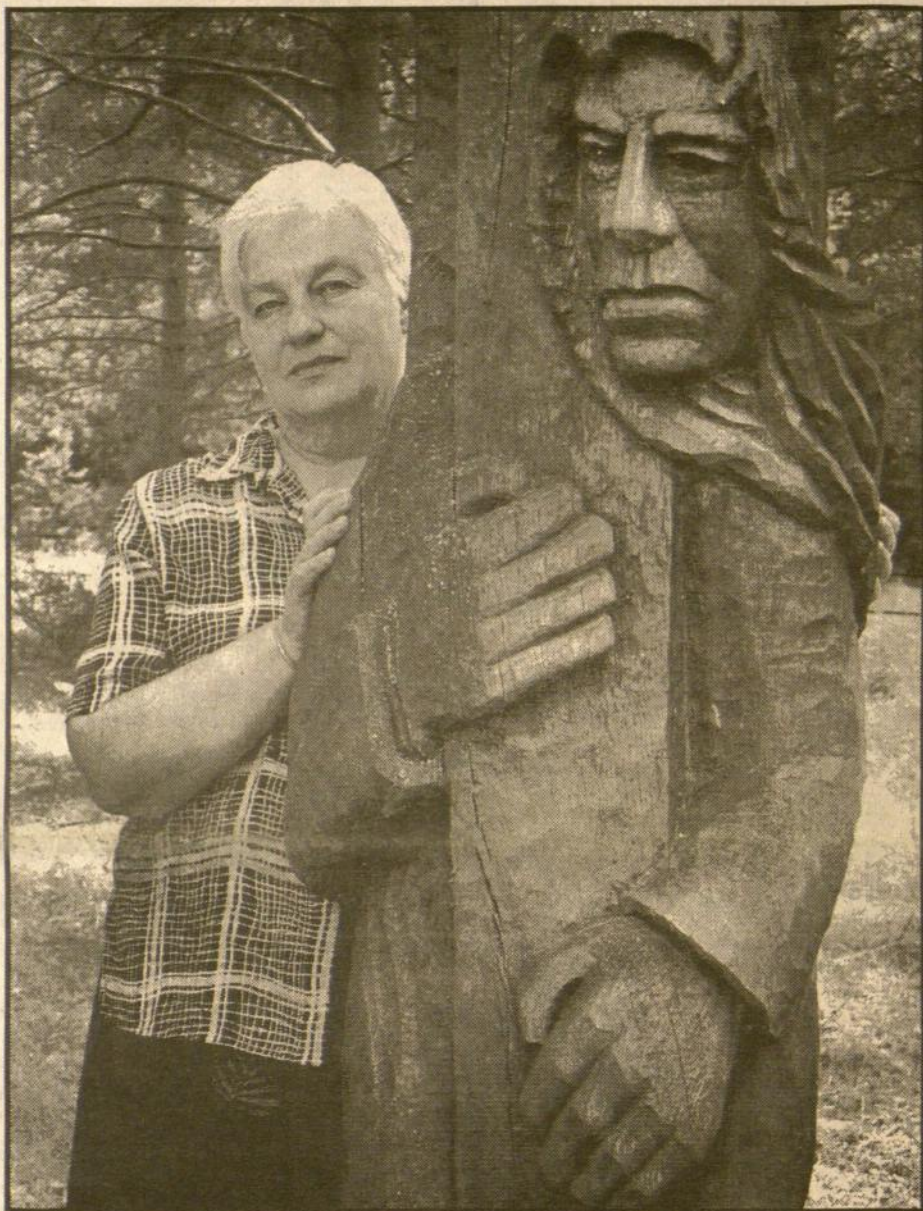
Vėlinės yra gera proga prisiminti tuos pažadus, deja, juos greit užmirštant. Užtat gyvieji vis labiau įsisuka į gėlių pirkimo, kapų puošimo, žvakelių deginimo lenktynes: kas gražiau, turtinčiau, prašmatniau sutvarkys Vėlinių šventėms savo artimųjų kapus. Per Visus Šventus automobilių virtinės gena viena kitą per visą Lietuvą, kad būrelis žmonių valandėlę pastovėtų prie artimųjų kapo. Iki kitų Vėlinių.

Tik žuvusiųjų už laisvę memorialai dunkso nebylūs, tapę oficialios pagarbos oficialiu simboliu. Gyvuosius apverkiu, mirusiuosius šaukiu... Tai Poeto žodžiai ataidi pro ūkanotas lapkričio miglas, primindami vieną girdėtą epizodą. Mirė sena, niekieno neglobojama moteriškė. Niekas jos neprisiminė, nepalydėjo į paskutinę žemiškąją kelionę. Tik viena kilniaširdė ponia nunešė baltųjų lelijų glėbį ir padėjo ant jos karsto. Tai buvo tikriausiai pirmosios ir paskutinės tai moteriškei padovanotos gėlės.

Aldona Žemaitytė

Šio šeštadienio Kultūros turinys

- 1 psl. Aldona Žemaitytė. Mirusius apverkiu.
Edvardas Laugalys
- 2 psl. Algimantas Zolubas. Ėjęs mokslus pas Poną Dievą.
- 3 psl. Benas Urbutis. Juozo Keliuočio legenda.
- 4 psl. Ieva Šadzevičienė. Lietuvos laikas.
- 5 psl. Julija Mušinskienė. Čiurlionio galerija Čikagoje.
- 6 psl. Vytautas Visockas. Garsusis daktaras iš Ožkabalių.
- 7 psl. Dalia Tarailienė. Enciklopedijos liga ir jos ligonis.
- 8 psl. Ieva Matonienė. Dalelė tavo širdies.

Ipolito Užkurnio skulptūros Edvardas Laugalys fragmentas. Šalia – našlė Daina Laugalienė.
Nuotrauka Aldonos Žemaitytės

Edvardas Laugalys – Vorkutos sukilimo vienas iš iniciatorių ir vadovų, Gulage prasikankinęs keliolika metų. Sulaukęs Atgimimo visa širdimi atsidadė atgimusios Lietuvos kūrybai. Gyvendamas provincijoje, Marcinkonyse, jis mintimis, savo raštais ir visu gyvenimu tarnavo valstybei. Jo nuopelnai kaip Sąjūdžio kariui, pakilusiam ginti Tėvynę ne tik nuo praeities šmėklų, bet ir nuo naujųjų biurokratų, pradėjusių daryti Tėvynės besikeičiantį veidą, yra (ir nebus) įvertinti. Atvirkščiai: jis ėmė daryti neparankus tiems, kurie naujoje Lietuvoje matė tik savo karjerą. Edvardas ir krito kaip karys mūšio lauke: rašydamas straipsnį *Valstiečių laikraščiu*. Jį priglaudė smėlėta Dzūkijos žemė. Ant kapo lyg ašaros nuolat krinta pušų spygliai ir beržų lapeliai. Šeima išleido jo ir brolio Vytauto straipsnių rinktinę. O liaudies menininkas Ipolitas Užkurnys iš ažuolo išdrožė ant jo kapo angelą, savo veidu nuostabiai panašų į Edvardą. Daina Laugalienė, patyrusi daug nuoskaudų iš naujų-senų biurokratų, kasdien užklysta į kapines, kuriose viešpatauja tyli ramuma.

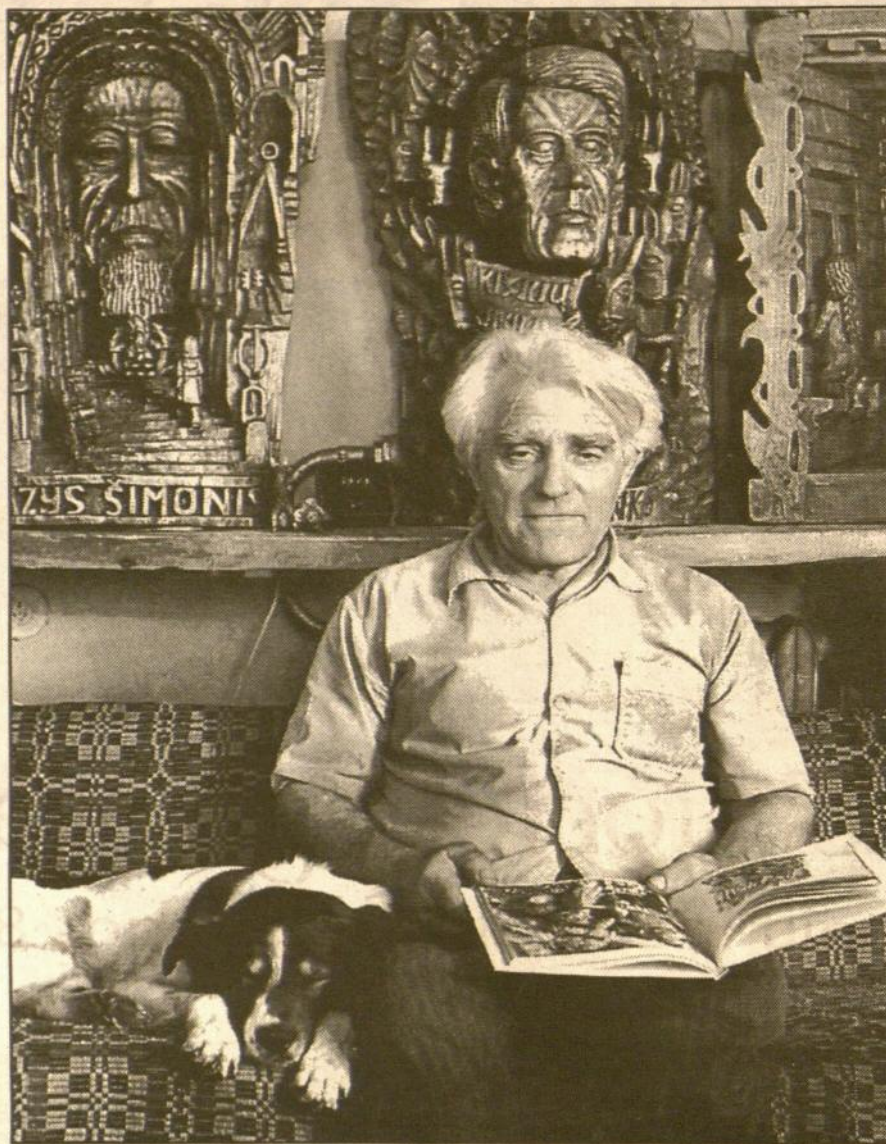
Ėjęs mokslus pas Poną Dievą

ALGIMANTAS ZOLUBAS

Neseniai minėtos garsiausio XX amžiaus dievdirbio Liongino Šepkos šimtosios gimimo metinės. Jis palaidotas gimtojo Lebedžių kaimo (Rokiškio r.) kapinaitėse, ant jo kapo stovi kito garsaus tautodailininko, dvidešimt metų už L. Šepką jaunesnio medžio drožėjo Ipolito Užkurnio sukurtas paminklas. Lionginas Amžinybėn iškeliavo lapkritį prieš 22 metus, Ipolitas – taip pat lapkritį, prieš trejus metus. Liongino šimtmetis paminėtas iškilmingais renginiais, Ipolito šimtmetis ateis dar po dvidešimties metų. Abu buvo netolimi mano kaimynai, tik vienas tėviškėje, kitas jau gyvenant Vilniuje. Artėjant Ipolito trečiosioms mirties metinėms, su skaitytuju dalijuosi žiupsneliu prisiminimų, nes teko artimiau bendrauti, susipažinti ne tik su jo kūriniais, bet ir su pačiu kūrėju, pelniusiu 1972 m. Kretingoje vykusioje respublikinėje medžio meistrų dienoje geriausio Lietuvos medžio drožėjo vardą.

Ipolitas Užkurnys, šimtais savo skulptūrų įamžinęs lietuvių tautos didžiaviryų, knygnešių, baudžiauninkų, tremtinių bei šių laikų iškilių asmenybių ir paprastų tėvynainių atminimą, daugybę kryžių ir rūpintojėlių paženklinęs tautos sopulingus ir džiaugsmingus įvykius, medyje gaivinęs literatūros kūrėjų bei jos personažų atminimą, pats įsimamžino: jo kūryba paliko pėdsaką, kurį ištrinti užmarštis yra bejėgė.

Pradėjęs pirštu piešti ant užšalusio gimtinės lango Pyplių kaime (Širvintų r.), anglimi iš krosnies – ant gryčios durų, pagaliuku – ant smėlio, drožinėti peiliuku-žuvyte žmogelius,

Garsusis tautodailininkas Ipolitas Užkurnys.

lipdyti iš molio gyvūnėlius, Ipolitas siekė atskleisti savo vidinį pasaulį, rodyti gerį ir grožį. Neturėjo galimybės eiti mokslų, tobulintis meno mokyklose ar akademijose, nes reikėjo nuo mažens dirbti dėl duonos kasdieninės. Dabar jau galima teigti, kad į gerą išėjo tas galimybių stygius – jis pats savyje kūrė tautodailės akademią, joje tobulėjo, tapo tikru menininku, tautodailės akademiku. Klausimas, kur mokėsi, Ipolitas atsakydavo: „Esu baigęs mokslus pas Poną Dievą“.

Šeimininkė, pas kurią Ipolitas nuomojės kambarį, pasiskundusi, kad gal krisdama seno medžio šaka nulaužusi Rasų kapinėse ant jos giminės antkapinio paminklo metalinės Kristaus statulos ranką. Tačiau ta nulaužta ranka buvo dingusi. Ipolitas iškart ją iš medžio išdrožęs, pritvirtinęs ir nudažęs statulos spalva. Jo užrašuose išliko toks liudijimas: „Su tvarkiau, ten Kristus stovi ant Labanovskių paminklo, laiko kryžių, o kita ranka rodo į dangų. Kai priėmė darbą, rodė, kad aš su ranka pasiekiau dangų. Ir žingsnis po žingsnioėjau prie kūrybos“. Nuo tos rankos radęsis ūpas bei gebėjimas drožti, tašyti, rašyti, eiles kurti. Ir drožė, tašė, rašė be atilsio, kol atgulė amžinam poilsiui gimtojo Pyplių kaimo kapinaitėse.

Ką Ipolitas tašė ir

drožė, daugelis gali pamatyti muziejuose, atmintinose vietose, antkapiniuose paminkluose, tačiau tašydamas ar droždamas, jis pasiimdavo tarsi dienoraštį rulonėlį popieriaus ir užrašydavo savo mintis, kai ką sueiliuodavo.

I. Užkurnys parašė ir išleido knygą, kurią norėjo pavadinti *Evangelija pagal Ipolitą*, tačiau monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas, su kuriuo artimai bendravo, sulaukė nuo pretenzingo pavadinimo. Iliustruota autoriaus medžio drožinių nuotraukomis knyga buvo išleista pavadinimu *Mano Jėzus* (Vilnius: Tautodailė, 1997). Knygoje tikrųjų evangelijų ištraukos spausdintos ryškiu šriftu, o autoriaus pastebėjimai ir mintys – paprastu. Ipolito manymu, evangelistai negalėję visų Kristaus ir Šventosios šeimos žingsnių aprašyti, todėl jis pabandęs „spragas“ užpildyti. Antai, bėgančiai Šventajai šeimynai į Egiptą, jis „parūpina“ kupranugarį, nes, girdi, ant asiliuko, kad neatkreiptų į save dėmesio, šeimyna tik išjojusi pro miesto vartus, o tolimesnei kelionei, kad nepavytų persekiotojai, buvęs paruoštas kupranugaris. Skulptūroje „Bėgimas į Egiptą“ autorius greta ant asiliuko sukabintų staliaus Juozapo įrankių, pakabino ašotį (reikės dykumoje vandens), tačiau ant ašoties matome užrašą „Lietuva“. Paklaustas apie tokį ankstyvą Lietuvos vardo paminėjimą, Ipolitas paaiškino:

– Minėjimas rašytiniuose šaltiniuose nepatikimas, gali būti nuslepiamas ar klastojamas. Daiktai ar jų liekanos yra geriausi liudytojai. Randamos molinių indų šukės – rimčiausi dokumentai. Lietuva buvo prieš tūkstantį, prieš du, o gal dar daugiau metų. Archeologai nustatė, kad lietuviai mokėjo puodus žiesti. Buvo amatai, buvo mainai, buvo prekyba, tai kodėl negalėjo į Jeruzalę atkelti lietuviškas „uzbonas“?

Mažesnių gabaritų religinio turinio skulptūras autorius gabendavo į Katedrą pas jos kleboną K. Vasiliauską šventinti. Kaip pasa-

Liaudies poetas Strazdelis.

Naujojo Testamento motyvas: bėgimas į Egiptą.

Nuotraukos iš Algimanto Zolubo archyvo

kojo Ipolito žmona Auksė, kartą nunešę pašventinti didoką Rūpintojėlį. Zakristijoje klebonui pradėjus tik žegnone šventinti skulptūrą, Ipolitas nutraukęs:

— Netinka! Statyk iš abiejų pusių žvakes, skaityk iš knygos ir nepagailėk švento vandens, — nešam Landsbergiui.

Monsinjas taip ir padaręs.

Sužinojęs, kad „Pulkim ant kelių“ giesmės autorius kunigas Strazdelis griežė armonika, Ipolitas Strazdelį išdrožė su armonika, ant kurios išskaptavo ir visą giesmės pirmą eilutę. Kadangi skulptūra didoka, šventinti vežė rateliuose, o vežimėlyje buvo įrengtas magnetofonas, iš kurio sklido „Pulkima ant kelių“ giesmė.

Kai buvo atkurtos sovietų sunaikintos ant Vilniaus Katedros fasado frontono buvusios skulptūros, jos buvo šventinamos šventoriuje. Kaip pasakojo Ipolitas, po pašventinimo jis norėjęs Šv. Elenai pabučiuoti koją, nes jo velionė motina buvusi Elena, tačiau per žmonių gausą negalėjęs prisitarti. Tai atlikęs šiokiadienį. Užėjęs į vidų, vidury Katedros sutiko monsinjorą Kazimierą. Monsinjoro paklaustas, ką veikias čia šiokiadienį, atsakė:

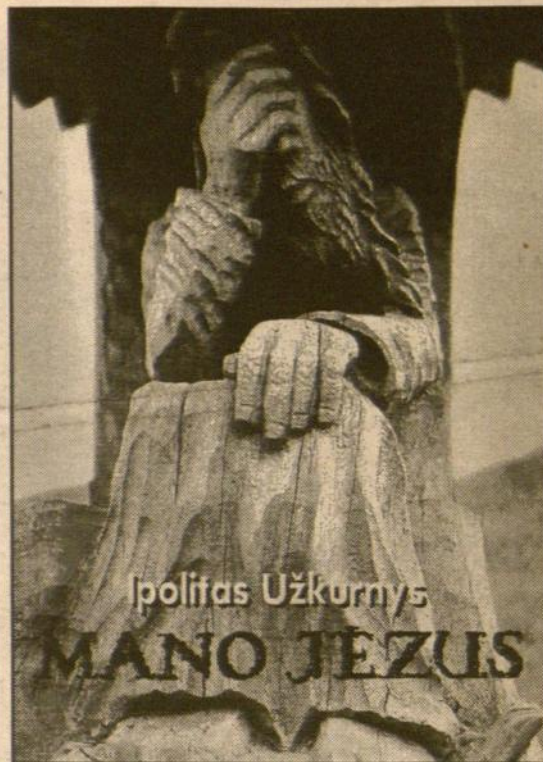
— Pabučiavau Šv. Elenai pėdą, norėjau pabučiuoti ir keli, tačiau jos apsiaustas neleido.

— Piktžodžiauji, Užkurny! Klaupkis, prisi-pažink nusikaltęs ir gailėkis!

„Suklupau, išpažinau kaltę, mušiausi į krūtinę, o žmonės, žinoma, dėl nuodėmklausio ir nusidėjėlio vykdomos apeigos šventovės vidury į mus atkreipė dėmesį“, — pasakojo liaudies menininkas.

Paminėjimo vertas nuotykis, susijęs su abiem šiame rašinyje minimais garsiais medžio drožėjais. Manęs Ipolitas paprašė, kad, kai lankysiuosi savo tėviškėje, nufotografuočiau L. Šepkos kapą su Ipolito sukurtu ir statytu paminklu. Ten apsilankius, besiruošiant fotografuoti, patraukė dėmesį ant Nukryžiuotojo peties nusileidęs paukštelis. Pasi-rodo, po paminklo stogeliu, ant Kristaus peties, iš lizdelio kaišioja galveles paukštyčiai. Buvo džiaugsmo Ipolitui ir man, radus paukštelius ant paminklo; Lionginas, taip mėgęs išdrožti visokiausius paukščius, ir po mirties liko jų artumoje...

Lapkritį, lapams nukritus, po Vėlinių vienas anksčiau, kitas vėliau į Amžinybę iškeliavo du garsūs lietuvių liaudies skulptoriai. Jų šviesų pėdsaką Tėvynėje kasdien primena mano bute tupintis Liongino Šepkos išdrožtas gamtoje neregėtas paukštis ir Ipolito Užkurnio išdrožtas rūpestėliu rymantis Rūpintojėlis. □

I. Užkurnio knygos viršelis.

Juozo Keliuočio legenda

Lietuvos rašytojų ir žurnalistų sąjungos 85-mečiui

BENAS URBUTIS

Jurnalistas, meno istorikas, rašytojas Juozas Keliuotis gimė 1902 m. rugpjūčio 22 d. Joniškio vienkiemyje šalia Rokiškio. Žinomas kaip pirmas profesionalus žurnalistas Lietuvoje, nes baigęs Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, 1926–1929 m. Sorbonos universitete Paryžiuje studijavo žurnalistiką. Šalia to jo studijų objektai buvo literatūra, meno istorija, filosofija, sociologija. Grįžęs į Kauną buvo pakviestas *Ryto* redaktoriumi, 1930–1932 m. redagavo moksleivių žurnalą *Ateities spinduliai*, išleido literatūros almanachą *Granitas*, bet išgarsėjo su *Naująja Romuva*, kuri ėjo 1931–1940 metais. Tai buvo iškiliausias to meto kultūros žurnalas, prie kurio telkėsi stipriausios literatūrinės-intelektualinės pajėgos. Tuo pačiu metu J. Keliuotis dėstė Vytauto Didžiojo universitete žurnalistiką, o 1942–1944 m. tapo žurnalistikos katedros vedėju. Buvo sudarytojas straipsnių rinkinio *Jaunam spaudos veikėjui*, 1936 m. parašė knygą *Šių dienų spaudos problemos*. Nacių okupacijos metais jis redagavo žurnalą *Kūryba*. Buvo aktyvus Lietuvos žurnalistų sąjungos narys, bet reikėsi ir kaip rašytojas bei filosofas. 1935 m. išleido filosofinę studiją *Visuomenės idealas*, 1940 m. išėjo jo romanas *Svajonės ir siaubas*. Nepaprastai intensyvus kūrybinis J. Keliuočio gyvenimas nutrūko prasidėjus antrajai sovietų okupacijai. Buvo du kartus suimtas ir išvežtas į Sibiro lagerius, iš kurių grįžo tik 1956 m. Iki pat mirties 1983 m. buvo sekamas KGB, žlugdomas materialiai ir moraliai. Nepaisant visų persekiojimų, jo atsiminimai apie Gulagą buvo persiusti į Ameriką ir 1986 m. išleisti knyga *Dangus nusidažo raudonai*. Tik 2004 m. pagaliau pasirodė legendiniai jo prisiminimai *Mano autobiografija*, iš kurių išryškėjo veržli, spalvinga, dramatiška Juozo Keliuočio asmenybė ir laikmetis, kuriame jam teko gyventi. Pats J. Keliuotis buvo tapęs legenda ir dėl *Naujosios Romuvos*, kurią slapčia skaitė laisvesnės dvasios sovietmečio augintiniai, ir dėl savo nenuolankaus charakterio, kurio nesugniuždė moralinis smurtas, trukęs iki pat garsiojo žurnalistinio mirties. Pamatyti J. Keliuotį ir išgirsti jo pasakojimus XX

Juozas Keliuotis Vilniuje, grįžęs iš sovietinio lagerio.

Nuotrauka iš dukterėčios Eglės Keliuotytės archyvo

a. 7–8 dešimtmečiuose veržėsi dešimtys Vilniaus humanitarų, menininkų, ištroškusių žinių apie prieškarį Lietuvą ir jos kūrybinę inteligentiją. Užspeistas KGB agentų, J. Keliuotis balansavo ant depresijos asmenų. Jį gelbėjo impulsyvi, emociškai greit besikeičianti prigimtis, galinti iš didžiausio pesimizmo bedugnės iškelti į entuziazmo ir estetinės ekstazės padanges.

Kodėl J. Keliuotis nepasitraukė į Vakarus drauge su savo bendraminčiais ir turėjo nueiti gulaginius kryžiaus kelius, o paskui patirti panieką ir vargą sovietinėje Lietuvoje? Atsakymą randame *Mano autobiografijoje*. „Man lietuviška sąžinė ne-

leidžia pavojaus valandoje pabėgti iš savo tėvynės tarytum iš skęstančio laivo. Aš savo asmeninį likimą sutapdžiau su savo tautos, savo tėvynės likimu. Atrodo, kad aš organiškai esu suaugęs su savo tėvyne ir smurtu atsiplėšdamas nuo jos pats save nužudyčiau“.

Juozo Keliuočio pasaulėžiūra formavosi jau Rokiškio gimnazijoje, o estetinius pagrindus jis gavo studijuodamas Kaune ir Paryžiuje. *Naujoji Romuva* buvo jo pažiūrų įsikūnijimas, drauge ir to meto jaunosios kartos kūrybinės inteligentijos būrimosi vieta. Žurnale bendradarbiavo garsūs to meto rašytojai, dailininkai, kompozitoriai. Leidėjo ir bendradarbių uždavinys buvo laisva, originali, moderni lietuvių kultūra. Anot J. Keliuočio, *Naujosios Romuvos* kūrybinis sąjūdis buvo „ne kabinete sugalvotas, ne pagal apriorinius teorinius principus suorganizuotas, bet gailiškai kilęs iš pačio Lietuvos kūrybinio gyvenimo sūkuriu. Todėl jis iš karto pasidarė labai dinamiškas ir aktualus, galingas ir nenugalimas, nes rėmėsi giliausiom lietuvių tautos kūrybinėmis tradicijom ir drąsiausiais pasaulinės moderniosios kultūros laimėjimais“.

J. Keliuotis save laikė renesansinio tipo žmogumi, suvokdamas šį terminą kaip universalumo ženklą. Tai buvo vienas ryškiausių lietuvių publicistikos ekspresionizmo atstovų. Jo rašymo stilius ir maniera atspindi veržlų charakterį, mirgantį besikaitaliojančių nuotaikų spalvomis. *Mano autobiografijoje*, kuri atskleidžia J. Keliuočio kaip žurnalistinio, meno istoriko ir filosofo kelią, ironija persmelkia taiklias aprašomų žmonių charakteristikas. Sakinys pašėlusiu tempu veja sakinį. Skaitytoją tiesiog užgriūva faktų, dialogų, detalių lavina. Subjektyvumas – J. Keliuočio draugas ir priešas, leidęs jam aplink save sutelkti didelį bičiulių būrį, bet ir suteikęs jam daug nerimo bei kančios. Prigimtinis J. Keliuočio būdo bruožas, jo talento spalvas, tragišką jo gyvenimo kelią bus galima objektyviai vertinti tik po kurio laiko, kai sovietmečiu mitu tapęs Juozas Keliuotis atsistos greta kitų istorinių asmenybių, kad būtų demitologizuotas, o jo indėlis į lietuvių kultūros žurnalistiką nešališkai išanalizuotas ir įvertintas. □

Emilija Gaspariūnaitė-Taločkienė. „Barbora Radvilaitė” (2007).

Grytė Pintukaitė-Valeckienė. „Iš gilios praeities. Autoportretas” (2006).

Lietuvos laikas

IEVA ŠADZEVIČIENĖ

Kultūros sklaida panaikina ribas tarp dviejų žemynų. Globalizacijos amžiuje, nevaržomų kelionių eroje, dažniausiai mus sujungia įgimtos lietuviškos šaknys, savitos istorinės patirties išgyvenimai bei naujas pastarųjų metų polėkis — pasauliui tendencingai žengiant kosmopolitišku keliu — pabrėžti tautinę lietuvišką kultūrinę savimonę. Bendras Lietuvos dailės muziejaus ir Čiurlionio galerijos (The Gallery of Čiurlionis, Inc., Lemont, IL) Miko J. Šileikio ir Teofilio Petraičio dailės premijų konkursas, šiais metais organizuotas Lietuvos dailės muziejaus Radvilų rūmuose (kuratorė Julija Mušinskienė). Šių metų spalio 11 dieną parodos-konkurso „Lietuvos laikas“ atidarymo metu buvo paskelbti ir prizų laimėtojai.

Miko J. Šileikio premijomis už tapybos ir skulptūros kūrinius buvo apdovanoti: Asta Vasiliauskaitė (I premija), Jūratė Bagdonavičiūtė (II premija), Leonas Strioga (III premija). Teofilio Petraičio laureatai, pagerbti apdovanojimais už grafikos ir akva-

relės kūrinius: Nijolė Valadkevičiūtė (I premija), Vitolis Trušys (II premija) bei Birutė Zokaitytė (III premija).

Pats parodos pavadinimas — „Lietuvos laikas“, šiam konkursui pateikusių savo darbus dailininkų kūryboje atsiskleidžia daugiariopomis prasmėmis. Viena iš ekspozicijoje vyraujančių temų — istorinė. Praeities Lietuvos akimirkas įprasminę menininkai, įamžino jau praėjusio „Lietuvos laiko“ įsimintinas istorines akimirkas, Lietuvą garsinusias asmenybes ar senovinius pastatus. Tarp šią temą plėtojančių kūrėjų darbų išsiskiria 2005-ųjų metų Teofilio Petraičio I premijos laimėtojos Emilijos Gaspariūnaitės-Taločkienės trijų darbų ciklas: „Lietuva istorijos laike“, „Lietuva. Vilniaus Aušros vartai“, „Lietuva. Barbora Radvilaitė” (2007). Šią kruopščią, veik grafišką tapybą, jungia vertikalių linijų skraistė, lyg atmosferos virpėjimas dabarties žiūrovo akims atgaivinantį buvusį laiką.

Grytės Pintukaitės-Valeckienės tapybos darbas „Iš gilios praeities. Autoportretas” (2006) iškelia naują, epochų susidvejinimo, idėją. G. Pintukaitė-Valeckienė tapo save, pasipuošusią renesanso laikų kepuraitę. Rusvai melsvo kolorito darbe dabartyje gyvenanti dailininkė nusikelia į

praeitį ir ją suasmenina.

Kita dalis menininkų „Lietuvos laiko“ temą tapatino su tokiomis abstrakčiomis sąvokomis kaip nuolatinės gamtos būsenos (pvz., Daliutė Ivanauskaitė „Saulėlydis” I, II (2007), poetinės metaforos ar konkrečios daiktų personifikacijos. Į šią tematiką patenka ir daugelio premijų laureatų kūriniai. Tai Teofilio Petraičio premijų laimėtojų Nijolės Valadkevičiūtės „Romantiška mozaika” I, II, III (2007), savituose ryškiaspalviuose grafikos darbuose, šalia archetipinių moters-vyro figūrų, įpinanti gyvosios gamtos atstovus: vikšrą (kuris — kaip vyro—moters tarpusavio santykiai — turėtų virsti gražiu drugeliu/ išsiskleidusia meile) ar priešistoriniais amžiais gyvenusį į dygliakiaulę panašų gyvūnėlį, kurio urvelis „papuošiamas” geltonai- raudonai-žaliais gėlynais.

Dar įvairesnis Birutės Zokaitytės ofortų ciklas „Daina apie tėvynę” (2000). Čia iš nedidelio formato plokštelių spaudžiamose vertikaliose kompozicijose periodiškai atsikartojantys detalūs anatomiciniai žmogaus piršto atspaudai ar lūpose smilkstanti cigaretė tuoj pat įgauna ironišką atspalvį, kai dėmesys nukrypsta į šalia stovinčią ligoninės lovą.

Vitolis Trušys Lietuvos laukų peizažą, vos sužėlusią žolę, sudarkytą ja važinėjusio automobilio ratų purvinų provėžų, simboliškai pavadina „Žaizda” (2006), beveik tradicinio gamtos vaizdo pagalba iškeldamas opią aplinkos niokojimo problemą.

Miko J. Šileikio premijomis apdovanotus skulptorius Astą Vasiliauskaitę ir Leoną Striogą jungia šiltos medžio skulptūrinės kompozicijos. A. Vasiliauskaitė savo kūriniams „Tiltas” (2001), „Ratas” (2003), „Atvertis” (2004) suteikusi žmogaus rankų ar kojų formas, šiais darbais atveria platų asociacijų lauką, neatsiejamą nuo žmogiškųjų santykių ir vertybių reikšmių. Leonas Strioga „Būsenose” (2005) išgauna rupią trijų, artėjančių prie suabstraktintų formų, figūrų faktūrą, sukuriančią šviesos ir šešėlio virpesį, ieško neapčiuopiamų nuotaikų — būsenų įprasminimo medžio materijoje.

Tapytoja Jūratė Bagdonavičiūtė „Rugpjūčio naktį” (2000) ir „Nakties žvejuose” (2004) pasineria į abstrakčių plotmių, prislopintų žalsvų spalvų žaismą, kūrinių faktūrą išgaudama sausais teptuko koto brūkšniais, kurdama paslaptingą nakties dangaus žemėlapi.

Parodoje „Lietuvos laikas” išsiskiria dar keletas dailininkų, itin savitai pažvelgusių į temines ekspozicijos prasmes. Tai Mindaugas Šimkevičius ir Elvyra Katalina Kriaučiū-

„Lietuvos laiko” parodos-konkurso laureatai. Iš kairės: Asta Vasiliauskaitė, Nijolė Valadkevičiūtė, Leonas Strioga, Birutė Zokaitytė, Vitolis Trušys. Nuotraukoje nėra Jūratės Bagdonavičiūtės. Nuotrauka Dalios Sirgedaitės

naitė – visiškai skirtingai savo kūrinuose plėtojantys tikėjimo temas. M. Šimkevičiaus „Dešimt akmeninių lentelių“ (2007) – susidaro iš dešimties granito plokščių (labai primenančių antkapinius paminklus arba oficialių memorialinių vietų įamžinimo užrašus), kuriose iškaltos frazės, atkartoja gerai žinomas dabartinės reklamos frazes (pvz., „Mus vienija alus ir pergalės“) ar chrestomatinius, istorinius žodžius, puošiančius Vilniaus rotušę – „Kas užpuls Lietuvą, tas kartu užpuls Ameriką. 2002“. Tai nauji ironiški ir įžvalgūs „įstatai“, kuriais tautiečiai remiasi beveik kaip pačiais 10 Dievo įsakymų.

Visai kitoks, persmelktas tikėjimo ir krikščioniškosios rožės simbolikos, ryškus Elvyros Katalinos Kriaučiūnaitės „Meilės

lietus“ (2007), skirtas Šv. Teresėlės relikvijų piligrimystei Lietuvoje. Raudonomis rožėmis krentantis meilės lietus sujungiamas į atsikartojančias trikampes formas, neatsiejamas nuo Švč. Trejybės – visa reginčios Dievo akies, ir mistinio Šv. Teresėlės regėjimų, stebuklų ir tikinčiųjų ryšio.

Paroda – konkursas „Lietuvos laikas“, suteikęs dar vieną progą lietuvių kultūros plėtrai, atskleidė įvairiausias šios temos traktuotes: nuo istorinių siužetų iki abstrakčių būsenų, jausmų, tikėjimo vertybėmis įprasminimo meno kūrinuose. Organizatorių ir dalyvių laukia dar dvi parodos iš penkerių metų ciklo (2005–2009) Miko J. Šileikio ir Teofilio Petraičio dailės premijų konkursų. Jos suburs kito renginio dalyvius 2008-aisiais, Lemont, Illinois, Čiurlionio galerijoje. □

L. Strioga. „Būsenos“. 2005.

Čiurlionio galerija Čikagoje

JULIJA MUŠINSKIENĖ

1944 m. artėjant frontui ir antrai sovietų okupacijai iš Lietuvos pasitraukė stipriausios lietuvių dailės pajėgos. Po karo, palikę DP stovyklas Vakarų Europoje, daugiausia lietuvių dailininkų įsikūrė Jungtinėse Amerikos Valstijose. Nemažai jų susitelkė Čikagoje, kur jau darbavosi Mikas Šileikis, Antanas Skupas ir kiti lietuviai dailininkai. Siekdami neišsiblaškyti, neišmėtyti savo kūrybos, o kaupti ją nepriklausomai Lietuvai, Čikagoje įsikūrę dailininkai 1956 m. susibūrė į Amerikos lietuvių dailininkų sąjungą ir netrukus ėmė rūpintis dailės galerijos įkūrimu. Kiek gražaus entuziazmo ir dvasios pakilumo būta tame darbe. Septyniolika lietuvių dailininkų kūrinių, skirtų galerijai, dar iki ją atidarant savo bute saugojo vienas iš galerijos kūrėjų Zenonas Kolba. Adomas Varnas, būsimasis Čiurlionio galerijos krikštatėvis, galerijos atidarymui entuziastingai tapė M. K. Čiurlionio portretą. Iš anksto buvo paruošta galerijos atidarymo programa: atrinkti kūrinių pirmajai parodai, pakviestas rečitaliui smuikininkas Paukštys, išleistas leidinys su galerijos steigėjų pirmųjų aukotojų ir pirmajai parodai atrinktų kūrinių nuotraukomis.

Čiurlionio galerija buvo iškilmingai atidaryta 1957 m. spalio 20 d. ką tik lietuvių jėzuitų pastatyto Jaunimo centro patalpose. Šį įvykį lietuvių dailės patriarchas Adomas Varnas įvertino taip: *Laimingiausia diena, kurią teko man išgyventi šioje lietuviškų rūpesčių ir sielvartų sostinėje. Galerijos įsteigimas iš tikrųjų buvo svarbus ne tik dailininkams, bet ir gausiai lietuviškajai Čikagos visuomenei, kurios lūkesčius galerijos atidarymo iškilnėse išsakė Lietuvos konsulas dr. Petras Daužvardis, linkėdamas galerijai būti „tikru lietuvišku meno centru, kuris trauktų į save ne tik lietuvius, bet ir kitataučius ir kalbėtų jiems visiems apie Lietuvos grožį, lietuvių tautos praeitį, jos džiaugsmus ir kančias, norus ir troškimus būti nepriklausoma tauta tarpe kitų laisvų ir nepriklausomų tautų.“*

Galerijos tikslus jos kūrėjai suformulavo taip: 1) padėti lietuviams dailininkams rengti parodas, siekti, kad visuomenė galėtų susipažinti su menu ir jo kūrėjais, ugdyti tautos gyvąją kultūrą, o per ją ir lietuvių išsivystimą; 2) formuoti kūrinių fondą iš parodas rengiančių dailininkų darbų. Galerijos statute numatyta, kad „Meno kūrinių fondas yra Nepriklausomos Lietuvos nuosavybė ir juo disponuoti gali tik Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė.“

Čiurlionio galerija iš tikrųjų tapo svarbiu lietuvių kultūros centru. Vien per pirmuosius trejus metus galerijoje surengta 15 parodų, visuomenė nupirko 130 kūrinių, parodas aplankė 12,000 meno bičiulių. Ir vėlesniais metais galerijoje nuo-

lat vyko parodos. Tikriausiai nelengva būtų rasti išsivijoje kūrų lietuvių dailininką, nedalyvavusį grupinėse ar bendrosiose galerijos parodose, o daugelis menininkų joje rengė – ir ne kartą – individualias parodas. Su parodomis atvykdavo dailininkai iš kitų miestų, kitų šalių, net iš Europos ir Australijos. Galerijos veiklą palaikė ir skatino dailininkų kūrybą, nors jai didžioji dauguma išsivijoje atsikūrusių menininkų kūrybai tegalėjo skirti laisvalaikį po darbų fabrikuose ar statybose. Galerija formavo išsivijos meninio gyvenimo tradicijas, ugdė palankų ir pagarbų lietuvių visuomenės požiūrį į meną ir menininkus, kuriems tarsi savaimė atiteko labai svarbi ir atsakinga misija – tarptautine menų kalba liudyti pasauliui lietuvių kultūrą ir taip priminti Lietuvos bylą, kad ji vėl grįžtų į politinį pasaulio žemėlapi.

Čiurlionio galerijos sumanytojai ir kūrėjai neabejojo, kad Lietuva atgaus nepriklausomybę, o galerijoje sukauptas meno rinkinys grįš į tėvynę ir taps tautos dailės lobyno dalimi. Jų valia įvykdyta: 1999–2000 m. į Lietuvą parsivežtas Čiurlionio galerijos sukauptas išsivijos dailės rinkinys ir galerijoje saugotas Miko J. Šileikio ir Teofilio Petraičio kūrybos palikimas, o Povilo Puzino paveikslai, kuriuos Čiurlionio galerija nupirko po dailininko mirties, Lietuvai perduoti anksčiau. Minėdami Čiurlionio galerijos 50-metį lenkiame galvas jos kūrėjų puoselėtojų, talkininkų, aukotojų, nesulaukusių šio jubiliejaus, atminimui.

Miko J. Šileikio ir Teofilio Petraičio premijų dailės konkursų ciklas įrašo dar vieną prasmingą puslapį penkiasdešimtmetėje Čiurlionio galerijos istorijoje. □

Čiurlionio vardo galerijos krikšto tėvai: J. Stulgaitienė-Čiurlionytė ir prof. A. Varnas. Kairėje stovi galerijos steigėjas Z. Kolba.

Garsusis daktaras iš Ožkabalių

VYTAUTAS VISOCKAS

Šią vasarą žvalgiasiu po Alytaus, Varėnos, Merkinės, Druskininkų, Marijampolės, Vilkaviškio apylinkes. Pirmą kartą braidžiojau Vištyčio ežere. Kiek bekeliausi, visada kur nors būsi pirmą kartą, nors Lietuva tokia mažytė ir vis mažėja.

Grįždamas nuo šio Lietuvai tik iš dalies priklausančio ežero nesustoti negalėjau iš pelenų ir griuvėsių pakilusioje lietuvių tautos patriarcho, pirmojo lietuviško laikraščio *Aušra* įkūrėjo dr. Jono Basanavičiaus tėviškėje ir Atgimimo ąžuolyne, kurį, drauge su tūkstančiais Lietuvos mylėtojų, teko sodinti.

Lankiausi čia bene penkis kartus. Įspūdingiausias buvo, žinoma, pirmas kartas, kai, paraginęs visą savo giminę iš tėvo pusės, atvažiavau į čia ne tuščiomis rankomis. Ant „Žigulių“ ir „Moskvičių“ stogų atvežėme apie 19 ąžuoliukų, išdygusių Vidzgirėje prie Alytaus, Prienų šilė ir Neries pakrantėje netoli Vilniaus. Mūsų būrelyje buvo ir jaunų, ir pagyvenusių sodintojų. Klegėdami, pajuokaudami kasėme duobes, kalėme kuolus, laistėme ką tik iškištus medelius, o atlikę darbą susėdome pietauti. Tada garsiai vienas per kitą kalbėjome, kaip ateityje, kai nė vieno mūsų nebebus, ilgaamžiai ąžuolai žaliuos ir mūsų palikuonims bylos, kokį didingą paminklą tautos patriarchui Jonui Basanavičiui pastatėme. Didingesnio negalima nė įsivaizduoti. Gaila tik, kad medžiai labai lėtai auga, ilgai teks laukti, kol šitie liauni medeliai susisieks šakomis, uždengs pasukomis suartą molyną, kurį dabar klampojame. Mano dėdė Jonas, vyriausias iš Visockų giminės sodintojų, tada prisiminė kaimo mokyklėlę ir savo mokytoją, kuris pranešė apie Jono Basanavičiaus mirtį. Vaikai buvo paprašyti atsistoti ir persižegnoti, sukalbėti maldą. Buvo 1927-ųjų vasario pa-

Nuotraukos iš Vytauto Visocko archyvo.

baiga ar kovo pradžia (J. Basanavičius mirė vasario 16 d.). Dėdė Jonas neilgai augino savo pasodintus ąžuoliukus, užtat jie ir jam tapo paminklu. Kiekvienas, sodinęs medelį J. Basanavičiui, „pasistatė“ paminklą ir sau.

Sėdėdami ant išlikusių Basanavičių sodybos akmenų bandėme įsivaizduoti, kaip viskas atrodė tais tolimais laikais, kai Jonas Basanavičius dar buvo Jonukas, džiaugėmės, kad vaikščiojame žeme, kur jis bėgiojo, iš kur išėjo į platų pasaulį ir tapo didžiu žmogumi.

„Mano gimtinė guli Ožkabalių kaime, Bartninkų valsčiaus, Vilkaviškio pavieta... Jau nuo mažens į mano širdį buvo įsimetusi žingeidumo kirmėlaitė, kuri mane graužė, traukte traukė mane į nepažįstamą tolimą sietą. Kaip mažas būdamas, taip ir iš gimnazijos atostogoms sugrįžęs, mėgdavau po Ožkabalių ir Grajauskų kalnus vaikščioti ir gėrėtis gražiu reginiu... Šitas visas kraštas turi ypatingą gražumą: daugybė kaimų su išsisklaidusių ūkininkų trobomis ir sodais, vietomis nedidelėmis giraitėmis, vienu kitu baltomis durų ir palivarkų trobomis išmargintas. Rytų link per arti gulinius Bartninkus su jų baltą bažnyčią, duru ir dviem vėjo malūnais akis atsiduria per Budavonės giraitę ir Keturvalakius į Marijampolės baltuojančią už 3 mylių bažnyčią... Mane daugiausia traukė tuomet šiuomi reginiu visados gėrėtis dūmai iš mašinos ant geležinkelio, nuo Kybartų Kauno link einančio, neišpasakytinus jausmus mano širdyje sujudindami. Troškau ir aš, nabagas, platesnį sietą, žmones, padanges nors iš tolo pamatyti...“ (iš J. Basanavičiaus *Autobiografijos*).

Tada, pasodinę ąžuoliukus, sunaikintoje Basanavičių sodybos vietoje ne tik šią Jonuko svajonę prisiminėme.

Kalbėjome, kad mes, su sovietmečiu į šį pasaulį atėję, baudžios laikais gimusiam J. Basanavičiui galėjome tik pavydėti jo išsipildžiusių svajonių. Studijavo jis Maskvoje, tapo garsiu gydytoju ir dirbo ne tik Ožkabaliuose (trumpai), bet ir Vilkaviškyje, Aleksote, Lom Palansoje (Bulgarija), Prahoje, Vienoje... Tačiau mes irgi svajojome: reikia viską atstatyti, atkurti kaip buvo, įsteigti muziejų, į kurį nenutrūkstamu srautu eis, važiuos žmonės, dėkingi J. Basanavičiui už jo gražų, nepaprastai prasmingą gyvenimą ir atliktus darbus Lietuvai. O tie darbai anaipol ne tik iš daktaro (gydytoju tada niekas jo nevadino) veiklos.

1989-aisiais buvo nuostabus pavasaris, nors, kai sodinome medelius, tai lijo, tai krito šlapdriba. Kaip rašoma sodybos-muziejaus išleistame leidinyje, tris savaitgalius žmonės važiojo iš visos Lietuvos; ir ne tik iš Lietuvos, ir iš Latvijos, Gudijos, Kaliningrado srities. Kiekvieną savaitgalį atvažiudavo vis daugiau žmonių, kol buvo užsodinta 30 ha žemės. Garbingiausioje vietoje ant aukuro kalno žaliuoja ąžuoliukai didiesiems mūsų tautos vyrams — J. Basanavičiui, S. Daukantui, A. Smetonai, D. Poškai, Vydūnui ir kitiems. Po tragiškų 1991 m. sausio 13-osios įvykių pasodinta 13 vardinių ąžuoliukų ir viena liepaitė žuvusiems atminti.

Nuostabus Atgimimo pavasaris žydėjo tūkstančių žmonių širdyse.

O pirmoji vasara naujoje vietoje ąžuoliukams buvo labai „žiauri“. Ir ta, ir dar viena. Baiminomės, kad gležni medeliai neištvers sausrų. Su nerimu važiovome žiūrėti, kurie prigijo, kuriuos reikia atsodinti, palaistyti.

Ir štai aš vėl Ožkabaliuose, po keliolikos metų, tikroje giraitėje, visai nepanašioje į 1989-aisiais kuolų prismaigstytą kalvelę, kurią aprėpti žvilgsniu dabar įmanoma tik iš paukščio skrydžio. Dabar Tautinio atgimimo ąžuolynas užima 39,4 ha ir jame auga 8400 ąžuolų. Daugelio kamienų net aukščiausio krepšininko rankų pirštais neapkabinsi. Tik signatarų medeliai, pasodinti kurkas vėliau, primena aną pavasarį: dar nedidukai, bet prigiję, šių metų vasara jiems labai palanki. Signatarai būtinai savo rankomis sodino medelius, savo rankomis atsodino išdžiuvusius.

Ąžuolyne gyvena dvi šeimos stirnų, kiškiai ir lapė, o vakarais apie sodybą šmirinėja kiaunės ir šėškai. Taip rašoma minėtame leidinyje, kurį ga-

Sigitas Plečkaitis girdo kumelaitę.

Enciklopedijos liga ir jos ligonis

DALIA TARAILIENĖ

Tęsinys. Pradžia 36 nr.

V Biržiškai buvo prikašiojama ne tik dėl jo darbo stiliaus, laiku neatiduodamos medžiagos spaudai, straipsnių trumpinimo, bet ir jo šiurkščių santykių su kitais bendradarbiais. Nesutarimų priežastimi tarp leidėjo ir vyriausiojo redaktoriaus buvo nuomonių nesutapimas kviečiant bendradarbius. V. Biržiška nepritarė J. Kapočiaus sumanymui pritraukti kuo daugiau bendradarbių iš Philadelphia. Nesutarimų būta ir dėl paties darbo organizavimo: „Pagaliau pabaigėm su Kapočium visus tuos durnus barnius, išsikalbėjome ir susitaikėme. Kiek tai liečia enciklopedijos darbo organizavimą jis buvo teisus“, – rašė V. Biržiška.

Kaip matyti iš kitų V. Biržiškos laišku J. Puzinui paliaubos buvo laikinos, įtampa augo, trūko geranoriškumo ir pasitikėjimo vienas kitu. Konfliktinė situacija pribrendo galutinai, nes V. Biržiška 1954.XI.2 laiške J. Puzinui pranešė, kad nuo lapkričio 1 dienos iš darbo esąs atleistas. V. Biržiška pasitraukė iš darbo įpusėjęs IV tomui.

Profesoriui išėjus susidurta su daugeliu problemų. Vyriausiojo redaktoriaus pareigybės buvo atsisakyta ir visa atsakomybė gulė ant tomų redaktorių pečių. „Enciklopedijos straipsnius rašyti – tai ne blynus kepti [...] šandie parašiau J. Kapočiumi, kad masinę straipsnių gamybą nutraukiu“, – rašė J. Balys 1955.VIII.31 laiške J. Puzinui. O šis 1955.II.26 laiške Vladui Bubliui guodėsi: „Pastaruoju metu išitraukiau į LE redagavimą. Darbas labai sunkus, trūksta šaltinių, turime vargo ir su bendradarbiais, kurių vieni abejingai žiūri į tą darbą, kiti užimti kasdienės duonos parūpinimu. Bet vis dėlto šiaip taip stumiamės į priekį ir tikimės užsibrėžtą tikslą pasiekti. Kad ir darbas sunkus, bet jis teikia moralinės paguodos. Tai pirmas ir paskutinis sutelktinis tokio didelio masto mūsų intelektualinių pajėgų tremtyje darbas. Trūkumų neišvengsime, bet tai, kas padaryta, liks vėlyvesnėms kartoms“ (1956.II.26).

Juozas Kapočius neapsiribojo enciklopedijos leidimu, ruošėsi išleisti ir Lietuvos žemėlapi. Apie tai randame užuominų ir Jono Puzino 1954.VII.23 laiške Pranui Skardžiui: „buvo atvažiuavęs J. Kapočius. Man labai jo pagailo, kai pamačiau išsibaigusį. Nuolatiniai nesusipratimai, atrodo, gerokai jį yra išvarginę. Dabar jis labai rūpinasi žemėlapių leidimu. Vardyno reikalu tarėsi su A. Saliu“. O enciklopedijos darbas buvo tęsiamas toliau.

Pats profesorius Jonas Puzinas pateikė enciklopedijai nemažą pluoštą archeologinių, istorinių straipsnių, biografijų. Jo tolerantiškumas ir sugebėjimas bendrauti su žmonėmis ypač praverė kviečiantis naujus bendradarbius. Kartais nestokodavo ir humoro jausmo. Daug vertingų patarimų dėl dėtinų straipsnių, iliustracijų, bendradarbių kvietimo, pateikdavo inžinierius Jurgis Gimbutas, nuo pat enciklopedijos leidimo pradžios, įsijungęs į talką, nors kartais ir pritrūkdavęs tam laiko. Vertingų patarimų dėl pačios enciklopedijos medžiagos rinkimo, tvarkymo, pateikė savo laiškuose Pranas Skardžius. Jis skatino ieškoti naujų informacijos šaltinių. Sunku buvo prikalbinti talkinti enciklopedijai istoriką Adolfą Šapoką, kuris kad ir nenoromis, vis dėlto enciklopedijai parengė nemažai straipsnių. Daug biografijų parašė spaudos darbuotojas Bronius Kviklys, enciklopedijos generalinis atstovas Australijoje Antanas Krausas, vertingų patarimų dėl dėtinų dailininkų biografijų nestokojo ir dailininkas Viktoras Vizgirda, aktorius ir režisierius Stasys Pilka, meno istorikas Povilas Viktoras Reklaitis, miškininkas Juozas Rautkis.

Išlikę laišakai byloja, kad į talką atėjo numiz-

Juozas Kapočius

matas Aleksandras Račkus, poetai Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Juozas Kėkštas, teisininkas Aleksandras Plateris, istorikas Zenonas Ivinskis, kunigas Jonas Pauperas, žurnalistas Jeronimas Cicėnas, meno istorikas Povilas Reklaitis, psichologas Antanas Sužiedėlis, lituanistas Antanas Salys ir daugelis kitų išeivijos mokslininkų ir visuomenės veikėjų.

1960-1961 metai enciklopedijai ypač kritiški. J. Kapočius 1960. XI.16 laiške J. Puzinui rašė: „Man labai nemalonu pranešti, kad esame atsidūrę labai kritiškoje padėtyje“; pagrindinės priežastys buvo tomo vėlavimas ir laiku nesumokamas LE prenumeratos mokestis. Kai kurie enciklopedijos bendradarbiai su entuziazmu įsijungę į enciklopedijos darbą jautė tam tikrą nusivylimą. Suprasdamas padėties rimtumą, leidėjas skatino bendradarbius spartinti darbą, kas, be abejo, kėlė jų nepasitenkinimą. Visas laisvalaikis ir taip buvo atiduodamas enciklopedijai. 1960.XII.16 laiške J. Puzinui tarsi pasiguosdamas Juozas Kapočius rašė: „Padėtis niekad nėra buvusi rožėmis klotą. Visą laiką balansavome tarp pakenčiamos ir blogos padėties“. Kaip rodo išlikę laišakai, būta akimirkų, kai ir pats leidėjas nebetikėjo sėkmingai baigsiąs enciklopediją. Krizė buvo įveikta tiek paties leidėjo, tiek visų redaktorių ir gražaus būrio bendradarbių pastangomis. Apie užbaigtus darbus liudija išlikęs Juozo Kapočiaus 1966.X.25 laiškas Jonui Puzinui: „Džiaugdamasis Jums pranešu, kad užsibrėžtas darbas yra galutinai užbaigtas [...] Š. m. lapkričio 12 d. 5 val. po pietų savo butan kviečiu vaišėms visus redaktorius, buvusius ir dar tebesamus bendradarbius-tarnautojus“.

Artėjant *Lietuvių enciklopedijos* pabaigtuvėms J. Kapočiumi nedavė ramybės mintis išleisti lietuvių enciklopediją anglų kalba. Matyt, buvo

kalbama ir apie ispaniškąjį variantą, nes užuominų randame ir Prano Čepėno laiške Jonui Puzinui.

Kartais Juozui Kapočiumi buvo priekaištaujama dėl jo apsiribojimo enciklopediniais leidiniais – ir, ko gero, visai be pagrindo. Greta *Lietuvių enciklopedijos* ir *Encyclopedia Lituanica* jis išleido Vinco Krėvės raštų 6 tomus, Broniaus Kviklio *Mūsų Lietuva* 4 tomus. Be daugiatomių leidinių išspausdino Bernardo Brazdžionio knygėlę vaikams *Meškiukas Rudnosiukas*, Stasio Santvaro poezijos rinktinę *Atidari langai*, Henriko Nagio lyrikos rinkinį *Mėlynas sniegas* ir kt.

Juozas Kapočius buvo ne tik spaustuvininkas ir leidėjas. Jis aktyviai dalyvavo ir JAV Lietuvių Bendruomenės veikloje, buvo jos narys ir pirminkininkas. Jo darbai neliko nepastebėti. 1985 metais jam buvo paskirta Lietuvių Bendruomenės kultūros tarybos kultūros darbuotojo premija. O čia, Lietuvoje, už leidybinį darbą 1995 metais jis buvo apdovanotas LDK Gedimino 3-iojo laipsnio ordinu; tuo apdovanojimu ypač džiaugėsi. Juozas Kapočius mirė 1996 metų gegužės 22 dieną, sulaukęs 89-erių metų amžiaus. Palaidotas Cap Code, netoli Bostono.

Kartu su savo talkininkais – redaktoriais, bendradarbiais, neturėdamas greta reikiamų knygų, laikraščių, kitų informacijos šaltinių, Juozas Kapočius atliko milžinišką darbą mūsų kultūrai. Jo sėkmę gražiai paaiškino ilgametis bendradarbis Juozas Girnius: „Didelė ryžtis, kurios nebaimina rizika, ir didelė fantazija, kuri tačiau atsiremia į tikrovę, – tai ir yra Kapočiaus pasisekimo paslaptis“.

Sutrumpinta pagal straipsnį, skelbtą leidinyje „Tarp knygų. 2001, Nr. 1

Dalelė tavo širdies

IEVA MATONIENĖ

Spalio 15-19 dienomis Afganistane, Goro provincijoje, prasidėjo Jurgos Šeduikytės inicijuotas ir Almos Adamkienės globojamas projektas „Nelik abejingas“. Lietuvos karinių oro pajėgų lėktuvu „C-27J Spartan“ atvykusi delegacija atvežė daugiau kaip toną labdaringo krovinio Goro provincijos vaikams – šiltų drabužių, žaislų, mokyklinių reikmenų, saldinių. Projekto „Nelik abejingas“ tikslas – dėmesys Goro provincijos vaikams bei moterims. Į Čagčaraną atskridusi Jurga lankėsi mergaičių mokykloje, vaikų namuose, moterų amatų dirbuvėlėse, koncertavo Lietuvos Goro provincijos atkūrimo grupės (PAG) kariais ir Lietuvos specialiosios misijos darbuotojams.

„Artėja šaltasis metų sezonas. Apgaubkime šiluma Goro vaikus. Šilti drabuželiai, žaislai, popierius ir pieštukai – tai ne tik daiktai. Tai dalelė tavo širdies“ – į šiuos daininkės žodžius neabejingai sureagavo daugybė Lietuvos įmonių ir žmonių.

Atskridusi į Čagčaraną, Afganistano Goro provincijos sostinės mergaičių mokykloje dainininkė Jurga Šeduikytė ir gitaristas Romas Rainys surengė koncertą moksleivėms, jų mokytojams bei mokytojoms. Mokyklos kieme vykusią improvizuotą muzikinę akciją bei piešimo pamoką stebėjo provincijos gubernatorius Bazas Mohammadas Ahmadis. Klausytojos nuščiuvusios klausėsi Jurgos atliekamų melodijų, stebėjosi jos rytietiško stilizuoto kostiumo grožiu. Tačiau labiausiai visus apstulbino lyriška daina, kuria menininkė atliko dari kalba „Anoj pusėj upės“. „Pats aš šioj pusėj upės / mano vieta ir būstas kitoj pusėj upės / širdies skausmo suimtas, kol tu jauna / visa mano

nuotaika anoj pusėj upės“, – dainavo Jurga. Moksleivės švytėjo, šypsojosi, žvalgėsi viena į kitą, retkarčiais iš nustebimo prisidengdavo burnas ranka.

Vėliau dainininkė kartu su mergaitėmis piešė spalvingus piešinius: gėles, namus, paukščius ir laukinius žvėrelius. Pagrindinis mergaičių piešiniuose vyraujantis motyvas – paukščiai, snape nešantys gėles. Dauguma piešinių atlikti labai kruopščiai, juose pastebimi etnografiniai ornamentikos elementai. Jurgos atgabentas dovanas: kosmetikos rinkinius, šiltas kepurėles, šalikus, pirštines, spalvotas kreideles, pieštukus ir flo-

masterius moksleivėms bei mokytojams išdalijo kariai bei specialiosios misijos darbuotojai.

Kitą dieną Jurga lankėsi berniukų vaikų namuose, kur drauge visi žaidė neįmantrius žaidimus. Tai, kas daugeliui Lietuvos vaikų atrodytų įprasta – mažiesiems našlaičiams sukėlė daug džiaugsmo, sukūrė stebuklingą atmosferą. Spalvoti kamuoliai, saldainiai, šokdynės, vėjo malūnėliai gyvenime daugybę skausmo ir netekčių patyrusių vaikų nors keletai valandų sugrąžino į tikrąjį vaikystės pasaulį.

Vakare vyko Jurgos koncertas kariais. Provincijos atkūrimo grupės stovyklos centre sceną dainininkei ir gitaristui R. Rainiui atstojo karinis sunkvežimis. „Vėjyje / vieniši/ vėl atgal / grįš namo kariai.

Kur, už ką, dėl ko / gal tik vėliau / sužinos / tie, kur ateis“... dainos „Smėlio žmonės“ žodžiais mąstė Jurga. □

Jurga Šeduikytė su mergaičių mokyklos moksleivėmis.

Daktaras iš Ožkabalių

Atkelta iš 6 psl.

lėčiau papildyti: ažuolyne ganosi poni veislės kumelaitė, kuri laukiasi poniuko. Netoliese pririšta žolė rupšnoja bėra kumelė, prieš šešias savaites atsivedusi gražią bėrą kumelaitę, kuri mus net išgąsdino. Einame taku, dairomės į šalis, gėrimės „mūsų“ sodintais medžiais ir miško ramybe. Stai ga tarsi viesulas atidunda ši muziejaus darbuotojų ir lankytojų numylėtinė. Kaip įbėsta sustoja prie pat, tarsi koks gerai ištreniruotas žirgas. Gražuolė dar bevardė. Prasidėjus mokslo metams moksleiviai išrinko jai vardą. Tiesa, trečios klasės moksleivis muziejaus sargo sūnus vieną kartą kumelaitę pavadino Žvaigžde, nes jos kaktoje balta dėmė. Manau, kad ir kiti vaikai rinks tokį vardą, juk dabar tiek visokių žvaigždžių, kurios nei šviečia, nei šildo, bet labai įkyrios ir pretenzingos, ypač scenoje ir televizijos ekranuose.

Tačiau ne tai svarbiausia. Svarbiau, kad kumelaitė – našlaitė, nors jos motina, kaip minėjau, ganosi ažuolyne. Atsitiko taip, kad ji nenori nė matyti savo vaiko, jo nemaitina, nes neturi pieno. Pasirodo, ne tik moterys šiais laikais išsižada savo vaikų. Tikrieji gyvulėlio maitintojai – muziejaus darbuotojai. Kol viešėjau J. Basanavičiaus gimtojoje sodyboje, kas dvi valandas karvės pienu kumelaitę girdė vyresnysis fondų saugotojas Sigitas Plečkaitis, sargas Laimutis Eidukevičius ir jo sūnus Mykolas. Kiekvieną kartą per žinduką čepsėdama ji išgeria du litrus pieno. Mažylės biologinis laikrodis veikia tiksliai: artėjant maitinimo valandai ji būtinai atsuoliuoja iš ažuolyno arba nuo pakluonės ir atsistoja prie muziejinės

trobos durų, iš kur pasirodo maitintojas su metaliniu buteliu rankoje.

Ne tik J. Basanavičiaus vaikystės svajonės išsipildė: mes taip pat galime pasidžiaugti muziejumi, apie kurį tik svajojome sodindami ažuoliukus. Šiandien įeinu į trobą, iš kurios išėjo J. Basanavičius, kuri kaip du vandens lašai panaši į namą, dar stovėjusį 1939-aisiais ir sudegusį 1944-aisiais. Čia daug nuotraukų, daug tekstų, kuriuos išsamiai pakomentuos, papildys vyr. fondų saugotojas Sigitas Plečkaitis, tai jo darbų sritis. Kai užeisite į klėtį, jis būtinai paklaus, kokia paskirtis tai vieno, tai kito J. Basanavičiaus laikų padargo, įrankio. Savo gėdai turiu prisipažinti, kad nežinojau žeberklą primenančio įnagio šienui, šiaudams pešti paskirties. O prietaiso, padedančio nusimauti aulinius batus, paskirtį žmona iškart atspėjo. Bandyčiau pats tokį pasigaminti – labai praverstų sode, kai reikia nusimauti guminius batus. Sigitas Plečkaitis daug ir įdomiai papasakojo apie giraitės pakraštyje tautodailininkų išdrožtas medžio skulptūras J. Basanavičiaus užrašytų pasakų motyvais, apie ketinimus toliau puošti, įvairinti ažuolyną.

Sodyba dar ne visiškai atkurta. J. Basanavičiaus laikais čia buvusi pirtis ir aliejnyčia. Pastarosios pamatai išlikę. Ir pirtis, ir aliejnyčia bus atstatytos. Išlikęs šulinys su svirtimi, tiesa, viršutinis rentinys buvęs medinis, ne toks, kaip dabar. Prieš karą čia gyvenusi J. Basanavičiaus brolio Vinco dukra Konstancija Šmulkštienė. Kai sudegė namas, iki 1988-ųjų ji glaudėsi ūkiniame pastate. Mirė 1991-aisiais. Ji dar matė J. Basanavičiaus ažuolyno gimimą, nors tuo metu gyveno jau kitur, pas giminačius.

Jeigu jums pavyks pasikalbėti su sargu Lai-

mučiu Eidukevičium, daug sužinosite, kaip sakoma, iš pirmųjų lūpų. Šis penktą dešimtį vos pradėjęs vyras aktyviai dalyvavo Atgimimo renginiuose Ožkabaliuose. Ant dalies jo žemės auga ažuolai. Jis savo akimis matė, kaip Kauno „Drobės“ patriotai 1988-aisiais čia pastatė stogastulpį, kaip kolūkio pirmininkas sergėjo, kad prie jo nebūtų dedamos gėlės. Daug ką matė, daug žino Basanavičių sodybos kaimynas Laimutis Eidukevičius. Jo sūnus Mykolas užaugęs ketina ūkininkauti; kaip ir tėvas, labai myli arklius. Atvykę į muziejų jūs galėtumėte pasivažinėti bričkėle. Važnyčiotų, žinoma, Laimutis Eidukevičius, kuris ir pats turi bričką.

J. Basanavičiaus laikus mena milžiniškas kaštonas, kuris per karą degė, kai buvo sudeginta troba, ūkiniai pastatai. Tačiau šis medis, tarsi kokia sekvoja, atsigavo, ugnies nelikę nė ženklo. Toks storas, šakotas kaštonas – gamtos paminklas jau savaime, o juk jis auga J. Basanavičiaus sodybos kieme! Jį matė žymiausias XIX amžiaus antrosios pusės ir XX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos žmogus!

Ar populiarus, ar gausiai lankomas Atgimimo ažuolynas ir Jono Basanavičiaus gimtoji sodyba, 2006 metais perduota Marijampolės apskrities viršininko žinion? Muziejaus išleistoje knygelėje rašoma, kad per 2005-uosius metus sodybą aplankė daugiau kaip 3,000 lankytojų, o 2006-aisiais per 10 mėnesių – 2,900. Mokytojas Sigitas Plečkaitis 2007-aisiais tikisi 6,000 lankytojų. Rašydamas šiuos skaičius, prisiminiau nusivylimo kupinus Laimučio Eidukevičiaus žodžius: „O kur tie Ožkabaliai? – manęs klausia kai kurie vilkaviškiečiai. Tai kam jūs Vilkaviškio aikštėje pastatėte tą paminklą J. Basanavičiui, jeigu nežinote, kur jo gimtinė, – aš jiems atsakau“.

Ne J. Basanavičių pažemina tie, kurie neranda kelio į Ožkabalius, o save nuskurdina. Kaip sakė Sigitas Plečkaitis, J. Basanavičiaus nei pažeminsi, nei išaukštinsi, nes jis – Jonas Basanavičius. □